جمع بندی مکاسب:

مرحوم شیخ انصاری در تقسیم بندی مکاسب می نویسد:

«قد جرت عادة غیر واحد علی تقسیم المکاسب إلی محرّم و مکروه و مباح، مُهمِلین للمستحبّ و الواجب؛ بناءً علی عدم وجودهما فی المکاسب، مع إمکان التمثیل للمستحبّ بمثل الزراعة و الرعی ممّا ندب إلیه الشرع، و للواجب بالصناعة الواجبة کفایة، خصوصاً إذا تعذّر قیام الغیر به، فتأمّل.» [1]

ما می گوییم:

۱. **مراد از غیر واحد** بزرگانی هستند نظیر شیخ طوسی[2]، قاضی ابن براج[3]، ابن ادریس[4] و محقق حلی[5]. و در نقطه مقابل علامه در ارشاد[6]، و در تبصره[7] و در قواعد[8] مکاسب را به ۵ دسته تقسیم کرده اند.

نکته جالب آنکه مرحوم شهید اوّل در دروس، مکاسب را به ۳ دسته تقسیم کرده اند ولی به جای «مباح، مکروه، حرام»، «حرام، مستحب و واجب» را جایگزین نموده است.

- **شیخ طوسی:**

«باب المکاسب المحظورة والمکروة و المباحة»[9]

- **ابن ادریس حلی:**

«المکاسب علی ثلاثة أضرب: محظور علی کل حال، و مکروه، و مباح علی کل حال»[10]

- **محقق حلی:**

«الأول فیما یکتسب به و هو ینقسم إلی محرم و مکروه و مباح»[11]

- **علامه حلی:**

---

۱. کتاب المکاسب (للشیخ الأنصاری، ط – الحدیثة)؛ ج۱، ص: ۱۳

۲. النهایة، ص ۳۶۳

۳. المهذب البارع، ج۱ ص ۳۴۳

۴. السرائر، ج۲ ص ۲۱۴

۵. شرایع الاسلام، ج۲ ص ۳

۶. ارشاد الأذهان، ج۱ ص ۳۵۶

۷. تبصرة المتکلمین، ص ۹۳

۸. قواعد الاحکام، ج۲ ص ۵

۹. النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی، ص ۳۶۳

۱۰. السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، ج۲ ص ۲۱۴

۱۱. شرایع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، ج۲ ص ۳

«الأول: فی أقسامها: و تنقسم بانقسام الأحکام الخمسة: فالواجب منها: ما اضطرّ الإنسان إلیه فی المباح. و المستحب: ما قصد به التوسعة علی العیال، و الصدقة علی المحاویج. و المباح: ما استغنی عنه و انتقی الضرر فیه. و المکروه: ما اشتمل علی ما ینبغی التنزه عنه، و هو: الصرف، و بیع الأکفان و الطعام و الرقیق، و الذباحة، و الصیاغة، و الحجامة مع الشرط، و القابلة معه، و الحیاکة، و اجرة الضراب، و اجرة [تعلیم] القرآن و نسخه، و کسب الصبیان و من لا یجتنب المحارم، و الاحتکار علی رأی، و هو: حبس الحنطة و الشعیر و التمر و الزبیب و السمن و الملح، إذا استبقاها للزیادة و لم یوجد باذل سواه. و یجبر علی البیع لا التسعیر. و المحرم: ما اشتمل علی وجه قبح.» [1]

- علامه حلی:

«[الفصل] الأول- التجارة: قد تجب إذا لم یکن للإنسان معیشة سواها و کانت مباحة، و قد تستحب إذا أراد التوسعة علی عیاله، و قد تکره کالمحتکر، و قد تباح بأن لا یحتاج إلیها و لا ضرر فی فعلها، و قد تحرم إذا کانت فی محرم. و هی أصناف» [2]

- علامه حلی:

«[الفصل] الأول: فی أقسامها: و هی تنقسم بانقسام الأحکام الخمسة: فمنه واجب، و هو: ما یحتاج الإنسان إلیه لقوته و قوت عیاله، و لا وجه له سوی المتجر. و مندوب، و هو: ما یقصد به التوسعة علی العیال، أو نفع المحاویج مع حصول قدر الحاجة بغیره. و مباح، و هو: ما یقصد به الزیادة فی المال لا غیر، مع الغنی عنه. و مکروه، و هو: ما اشتمل علی وجه نهی الشرع عنه نهی تنزیه: کالصرف، و بیع الأکفان و الطعام و الرقیق، و اتّخاذ الذبح و النحر صنعة، و الحیاکة و النساجة، و الحجامة مع الشرط و القابلة معه، و اجرة الضراب، و کسب الصبیان، و غیر المتجنّب للحرام، و اجرة تعلیم القرآن و تعشیر المصحف بالذهب، و الصیاغة، و القصابة، و رکوب البحر للتجارة، و خصاء الحیوان، و معاملة الظالمین و السفلة و الأدنین و المحارفین و ذوی العاهات و الأکراد و مجالستهم و مناکحتهم و أهل الذمّة. و محظور، و هو: ما اشتمل علی وجه قبح، و هو أقسام:» [3]

- شهید اول:

«قد یجب التکسب إذا توقف تحصیل قوته و قوت عیاله الواجبی النفقة علیه، و قد یستحب إذا قصد به المستحب،

۱. إرشاد الأذهان، ج۱ ص ۳۵۶

۲. تبصرة المتعلمین فی احکام الدین، ص ۹۳

۳. قواعد الاحکام فی معرفة الحلال و الحرام، ج۲ ص ۵

و قد یحرم إذا اشتمل علی وجه قبیح، و هو أقسام:» [1]

«فی المناهی، و هی أقسام ثلاثة: أحدها: ما نهی عنه لعینه ... و ثانیها: ما نهی عنه لعارض ... و ثالثها: ما نهی عنه تنزیه فلا یحرم، کبیع الأکفان ...» [2]

- ابن براج طرابلسی:

«المکاسب علی ثلاثة أضرب، محظور علی کل حال، و مکروه، و مباح علی کل حال»[3]

۲. درباره **استحباب** چوپانی و زراعت، روایاتی وارد شده است. از جمله روایتی که برقی در محاسن نقل کرده است:

«قال علی علیه السلام: قال رسول الله صل الله علیه و آله علیکم بالغنم و الحرث فإنهما یغدوان بخیرٍ و یروحان بخیر»[4] [صبح می کنند و شب می کنند به خوشی]

و یا کلینی در کافی نقل کرده است:

«احمد بن ابی عبد الله عن بعض اصحابنا قال قال ابو جعفر (ع) کان أبی یقول خیر الاعمال الحرث تزرعه فیأکل منه البر و الفاجر»[5]

و أیضا:

«محمد بن یحیی عن احمد بن محمد بن عیسی عن محمد بن خالد عن سیابه عن ابی عبد الله، قال: سأله رجل فقال له جعلت فداک اسمع قوماً یقولون أن الزراعة مکروهه، فقال له ازرعوا و اغرسوا فلا والله ما عمل الناس عملاً احلّ و لا اطیب منه»[6]

و صدوق نیز نقل کرده است:

«عن محمد بن عطیه قال سمعت أبا عبد الله یقول انّ الله عزوجل احبّ لانبیائه من الاعمال الحرث و الرعی لئلا یکرهوا شیئاً من قطر السماء»[7]

۱. الدروس الشرعیة فی فقه الامامیة، ج۳ ص ۱۶۲
۲. الدروس الشرعیة فی فقه الامامیة، ج۳ ص ۱۷۷-۱۷۹
۳. المهذب، ج۱ ص ۳۴۴
۴. وسائل الشیعه، ج۸ ص ۳۹۳
۵. کافی، ج۵ ص ۲۶۰
۶. کافی، ج۵ ص ۲۶۰
۷. علل الشرایع، ج ۱ ص ۳۲

در این باره روایات دیگری نیز وارد شده است.[1]

۳. امر به تأمل در کلام مرحوم شیخ را مرحوم ایروانی چنین تفسیر کرده است:

«المستحبّ هو عنوان الزّراعة و الرعی دون التکسّب بهما و أخذ الأجرة علیهما و دون التعیّش بهما بصرف الحاصل منهما فی المعاش.»[2]

«الواجب فی الصناعات الواجبة کفایة هو نفس القیام بالصّنعة و تصدّیها و عدم التأبّی عنها دون عنوان التکسّب بها و أخذ الأجرة علیها إلّا أن یقال إنّ القیام المجّانی ربما یزید فی اختلال النّظام و لکن مع ذلک لا یکون التکسّب بعنوان نفسه واجبا بل یجب بعنوان إقامة النّظام و لو بنی علی التّمثیل للواجب بما وجب بمثل هذه العناوین دخل فی الواجب ما وجب بالنّذر و الیمین و بعنوان الإنفاق علی العیال الواجب النّفقة و لأجل أداء الدّین.»[3]

***

۱. ر ک: کافی، کتاب المعیشه، باب فضل الزراعة

۲. حاشیة المکاسب (للإیروانی)؛ ج۱، ص: ۳

۳. حاشیة المکاسب (للإیروانی)؛ ج۱، ص: ۳

ما می گوییم:

۱) آنچه مرحوم ایروانی در باب مکاسب واجب آورده است، به نوعی در کلام حضرت امام خمینی هم وارد شده است. حضرت امام می نویسد:

«بأنّ ما عدّ واجبا غیر وجیه، لأنّ التجارة لا تصیر واجبة شرعا، و لو کان الطّریق فی تحصیل قوت العیال منحصرا بها، لما حقّق فی محلّه من عدم وجوب ما یتوقّف علیه الواجب حتی المقدّمات الوجودیّة، و علی فرض وجوب ما یتوقّف علیه، یتعلّق الوجوب بعنوان آخر غیر عنوان ذوات الموقوف علیها، و ما ربّما یقال: إنّها صارت واجبة بالعرض، لیس وجیها و التفصیل یطلب من مظانّه.» [۱]

۲) **وجوب بالعرض** از شهید ثانی در مسالک الافهام است[۲] که مرحوم صاحب جواهر هم آن را تلقی به قبول کرده است.[۳]

۳) آنچه مرحوم ایروانی درباره مکاسب مستحبه مطرح کرده اند، در کلام بزرگانی دیگر هم مورد اشاره واقع شده است.

«و یمکن أن یقال فی الزرع أنّ الندب إلیه لعلّه من جهة توفیر أرزاق الناس و ما یقوم به حیاتهم و تعیّش البهائم و الطیور و إن وقع العمل علیه مجّانا، و یشعر بذلک بعض ما مرّ من الأخبار. و فی الرعی أیضا لذلک، أو لتحصیل ملکة الانقیاد و التواضع للنفس و تمرینها علی الأخلاق الحسنة و حسن المعاشرة و العطف علی الضعفاء. فإنّ المعتاد بتربیة الحیوانات و الأنس بها یصیر لا محالة واسع النفس مقتدرا علی المعاشرة مع

۱. المکاسب المحرمة (للإمام الخمینی)؛ ج۱، ص: ۴

۲. مسالک الافهام، ج۳ ص ۱۱۸

۳. جواهر، ج ۲۳ ص ۱۴

الروحیات النازلة السافلة و الطبقات المختلفة الأهواء و الآراء و یصیر بذلک نافعا لنفسه و للمجتمع. و ذلک أمر مرغوب فیه شرعا. و یدلّ علی ذلک ما ورد من مباشرة الأنبیاء العظام لرعی الأغنام کخبر عقبة عن أبی عبد اللّه «ع» قال: «ما بعث اللّه نبیّا قطّ حتّی یسترعیه الغنم یعلّمه بذلک رعیه الناس.» و فی النبوی: «ما من نبیّ إلّا و قد رعی الغنم.» قیل: و أنت یا رسول اللّه؟ قال: «و أنا.» و أمّا الصناعات الواجبة- و یقال لها الواجبات النظامیّة- فیجاب عنها أوّلا بما مرّ عن الإیروانی من أنّ الواجب فیها نفس القیام بها و لو مجّانا لا التکسب بها. لا یقال: القیام بها مجانا من قبل الجمیع یوجب بنفسه اختلال النظام فلا بدّ و أن یکون الواجب هو التکسّب بها.»فإنّه یقال: ما یوجب الاختلال هو تعیّن المجانیّة و لا نقول بذلک، و إنّما نقول بوجوب الطبیعة الجامعة بین المجانیّة و بین الاکتساب. و قد أوضح ذلک فی مصباح الفقاهة»[1]

۴) مرحوم شهید اول در لمعه (با توجه به شرح شهید ثانی)، بین تقسیم بندی ۳ تایی و تقسیم بندی ۵ تایی جمع کرده است. ایشان موضوع تجارت را به ۳ دسته مباح، مکروه و حرام تقسیم کرده است ولی نفس تجارت را به ۵ دسته مباح، مکروه، حرام، مستحب و واجب تقسیم نموده است. مراد ایشان از موضوع تجارت، اعیان و افعالی است که تجارت به آنها تعلق می گیرد مثل خمر، فقاع، میته، کلب، که بالذات حرام هستند در مقابل آب و خاک که بالذات حلال هستند، و ذبح کردن و نساجی کردن که بالذات مکروه هستند (بدون توجه به اینکه با این ها، کاسبی صورت گیرد یا نگیرد) و مراد ایشان از نفس تجارت، تکسب به این امور است. دراین صورت تکسب به خمر حرام است، تکسب به نساجی مکروه است، تکسب به آب هم اگر تنها معیشت آدمی این باشد، واجب است و اگر برای توسعه در رزق اهل و عیال باشد مستحب است و اگر برای امثال

۱. دراسات فی المکاسب المحرمة؛ ج۱، ص: ۱۵۰

این امور نباشد مباح است.[1] و ظاهراً همین نکته مدّ نظر سلار در المراسم العلویة می باشد.[2]

۱. «يَنْقَسِمُ مَوْضُوعُ التِّجَارَةِ إِلَى مُحَرَّمٍ وَ مَكْرُوهٍ وَ مُبَاحٍ: فَالْمُحَرَّمُ: الْأَعْيَانُ النَّجِسَةُ، كَالْخَمْرِ وَ النَّبِيذِ وَ الْفُقَّاعِ وَ الْمَائِعِ النَّجِسِ غَيْرِ الْقَابِلِ لِلطَّهَارَةِ إِلَّا الدُّهْنَ لِلضَّوءِ تَحْتَ السَّمَاءِ، وَ الْمَيِتَةِ وَ الدَّمِ وَ أَرْوَاثِ وَ أَبْوَالِ غَيْرِ الْمَأْكُولِ وَ الْخِنْزِيرِ وَ الْكَلْبِ إِلَّا كَلْبَ الصَّيْدِ وَ الْمَاشِيَةِ وَ الزَّرْعِ وَ الْحَائِطِ وَ آلَاتُ اللَّهْوِ وَ الصَّنَمُ وَ الصَّلِيبُ وَ آلَاتُ الْقِمَارِ كَالنَّرْدِ وَ الشِّطْرَنْجِ وَ الْبُقَّيْرَى وَ بَيْعُ السِّلَاحِ لِأَعْدَاءِ الدِّينِ وَ إِجَارَةُ الْمَسَاكِنِ وَ الْحَمُولَةِ لِلْمُحَرَّمِ وَ بَيْعُ الْعِنَبِ وَ التَّمْرِ لِيُعْمَلَ مُسْكِراً وَ الْخَشَبِ لِيُعْمَلَ صَنَماً وَ يُكْرَهُ بَيْعُهُ لِمَنْ يَعْمَلُهُ وَ يَحْرُمُ عَمَلُ الصُّوَرِ الْمُجَسَّمَةِ وَ الْغِنَاءُ وَ مَعُونَةُ الظَّالِمِينَ بِالظُّلْمِ وَ النَّوحُ بِالْبَاطِلِ وَ هِجَاءُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْغِيبَةُ وَ حِفْظُ كُتُبِ الضَّلَالِ وَ نَسْخُهَا وَ دَرْسُهَا لِغَيْرِ نَقْضٍ أَوِ الْحُجَّةِ أَوِ التَّقِيَّةِ وَ تَعَلُّمُ السِّحْرِ وَ الْكِهَانَةِ وَ الْقِيَافَةِ وَ الشَّعْبَذَةِ وَ تَغْلِيمُهَا وَ الْقِمَارُ وَ الْغِشُّ الْخَفِيُّ وَ تَدْلِيسُ الْمَاشِطَةِ وَ تَزْيِينُ كُلٍّ مِنَ الرَّجُلِ وَ الْمَرْأَةِ بِمَا يَحْرُمُ عَلَيْهِ وَ الْأُجْرَةُ عَلَى تَغْسِيلِ الْمَوْتَى وَ تَكْفِينِهِمْ وَ دَفْنِهِمْ وَ الصَّلَاةِ عَلَيْهِمْ وَ الْأُجْرَةُ عَلَى الْأَفْعَالِ الْخَالِيَةِ مِنْ غَرَضٍ حِكَمِيٍّ كَالْعَبَثِ وَ الْأُجْرَةُ عَلَى الزِّنَى وَ رِشَا الْقَاضِي وَ الْأُجْرَةُ عَلَى الْآذَانِ وَ الْإِقَامَةِ وَ الْقَضَاءِ وَ يَجُوزُ الرِّزْقُ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ وَ الْأُجْرَةُ عَلَى تَعْلِيمِ الْوَاجِبِ مِنَ التَّكَالِيفِ. وَ أَمَّا الْمَكْرُوهُ: فَكَالصَّرْفِ وَ بَيْعِ الْأَكْفَانِ وَ الرَّقِيقِ وَ احْتِكَارِ الطَّعَامِ وَ الذَبَاحَةِ وَ النِّسَاجَةِ وَ الْحِجَامَةِ وَ ضِرَابِ الْفَحْلِ وَ كَسْبِ الصِّبْيَانِ وَ مَنْ لَا يَجْتَنِبُ الْمُحَرَّمَ.وَ الْمُبَاحُ: مَا خَلَا عَنْ وَجْهِ رُجْحَانٍ. ثُمَّ التِّجَارَةُ تَنْقَسِمُ بِانْقِسَامِ الْأَحْكَامِ الْخَمْسَةِ.» [اللمعة الدمشقية فی فقه الإمامية؛ ص: ۱۰۳]

۲. المكاسب على خمسة أضرب: واجب، و ندب و مكروه، و مباح، و محظور. فأما الواجب: فهو كل حلال بيعه أو الاحتراف به: إذا كان لا معيشة للإنسان سواه. فأما الندب: فهو ما يكتسب به على عياله ما يوسع به عليهم. فأما المكروه: فهو أن يكتسب محتكرا، أو له عنه غنى و يحتمل به مشقة. فأما المباح: فهو أن يكتسب بما لا يضره تركه و لا يقيم بأوده، بل له غنى عنه. و أما المحظور: فان يكتسب مالا لينفق فى الفساد أو يحترف بالحرام. و المعايش على ثلاثة أضرب: مباح، و مكروه، و محرم. فالمباح: التجارات و الصنائع التى ليست محرمة: كالتجارات فى الثياب و الأطعمة و الأسلحة التى لا يقصد بها فساد، أو غير ذلک. فأما المكروه: فهو الكسب بالنوح على أهل الدين بالحق، و كسب الحجام، و الأجر على القضاء بين الناس، و الأجر على قول الشعر بالحق، و الأجر على عقد النكاح بالخطب. فأما المحرم: فبيع كل غصب. و لمالكه استرجاعه كيف أمكن. و ان كان المغصوب أرضا فبنى فيها أو غرس أو زرع: قلع ذلک كله، و يرجع المشترى على البائع بما أنفق. [المراسم العلوية و الأحكام النبوية، ص: ۱۶۹]